

İktisadi Büyüme ve Tüketim Harcamaları Arasındaki İlişki: Türkiye ve Doğu Avrupa Örneęi¹

Erhan DUMAN²

Öz

Özel tüketim, yatırım, kamu harcamaları ve net ihracat hacmi ekonomik büyümeyi etkileyen temel faktörler arasında yer almaktadır. Türkiye ve Doğu Avrupa ülkelerinin iktisadi büyümelerinin büyük bir kısmı özel tüketim harcamalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca tüketim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi kısa vadeli para politikalarını etkilemektedir. Bu etki kısa vadeli tüketim harcamalarında ters döngüsel ilişkiye neden olmaktadır. Faiz oranlarının yüksek olduğu dönemlerde tüketim harcamaları azalarak iktisadi büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan reel efektif döviz kurundaki, enflasyon oranlarındaki düşüşler yurt içi tüketim harcamalarını ve dış talebi artırarak iktisadi büyümeyi artırmaktadır. Bu çalışmada Türkiye ve Doğu Avrupa ülkelerinde özel tüketim, yatırım ve kamu harcamaları, net ihracat hacmi, reel efektif döviz kuru, faiz ve enflasyon oranlarının ekonomik büyümeye etkisi 2010-2020 dönemi yıllık veriler kullanılarak incelenmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda analizler dinamik panel veri analiz yöntemi olan sistem GMM yaklaşımı ile gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, ülkelerin özel tüketim, yatırım ve kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunurken, reel efektif döviz kuru, faiz ve enflasyon oranları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur. Net ihracat hacmi ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Büyüme, Tüketim Harcamaları, Net İhracat Hacmi, Reel Efektif Döviz Kuru, Faiz ve Enflasyon Oranları

The Relationship between Economic Growth and Consumption: The Case of Turkey and Eastern Europe

Abstract

Private consumption, investment, public expenditures and net export volume are among the main factors affecting economic growth. A large part of the economic growth of Turkey and Eastern European countries stems from private consumption expenditures. In addition, the effect of consumption expenditures on economic growth is affected by short-term monetary policies. This effect causes an inverse cyclical relationship in short-term consumption expenditures. In periods when interest rates are high, consumption expenditures decrease, affecting economic growth negatively. On the other hand, decreases in real effective exchange rate and inflation rates increase economic growth by increasing domestic consumption expenditures and foreign demand. This study is aimed to examine the effects of economic growth, private consumption, investment and public expenditures, net export volume, real effective exchange rate, interest and inflation rates on economic growth in Turkey and Eastern European countries using annual data for the period of 2010-2020. In this direction, analyzes were carried out with the system GMM approach, which is a dynamic panel data analysis method. According to the results of the analysis, a statistically significant and positive relationship was found between private consumption, investment and public expenditures of countries and economic growth, while a significant and negative relationship was found between real effective exchange rate, interest and inflation rates and economic growth. No relationship was detected between net export volume and economic growth.

Key Words: Economic Growth, Consumption Expenditures, Net Export Volume, Real Effective Exchange Rate, Interest and Inflation Rates

Atf İçin / Please Cite As:

Duman, E. (2022). İktisadi büyüme ve tüketim harcamaları arasındaki ilişki: Türkiye ve Doğu Avrupa örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(3), 1077-1086.

Geliş Tarihi / Received Date: 03.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 01.01.2022

¹ Bu araştırmanın sözlü sunumu 13. Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansında yapılmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi - Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Adalet Meslek Yüksekokulu, eduman@erbakan.edu.tr

Giriş

Günümüzde iktisadi büyüme ile tüketim harcamaları arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve tüketim harcamalarına etki eden makroekonomik değişkenlerin saptanması önem arz etmektedir. Bu önem artan küreselleşmeyle birlikte ülkelerin ekonomik büyümelerinin büyük bir kısmının tüketimden oluşmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, Türkiye ekonomisinde tüketim harcamalarının 2010-2020 yılları arasında ekonomik büyüme içindeki payı yaklaşık olarak %63'tür. Bu çerçevede ekonomilerin konjonktürel dalgalanmalar döneminde tüketim harcamaları kilit rol üstlendiği ifade edilebilir. Ayrıca uluslararası piyasada tüketim harcamaları uzun dönemde yaşam standardının, ekonomik dönüşümün ve refah seviyesinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Nikbin ve Panahi, 2016, s. 655). Özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde 2000'li yılların başından itibaren artan finansal, ticari serbestleşme ve ekonomik dönüşüm ilgi çeken konulardan olmuştur. Doğu Avrupa ekonomilerinin dönüşümü merkezi planlama kurumları faaliyetlerinin yerine kapitalist kurumların alması ile yaşanan tarihi bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç, 1989-1991 döneminde Doğu Avrupa'da yer alan ekonomilerde politik yönetimlerin el değiştirmesiyle başlamıştır. Bu ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş sürecinde geniş bir ölçüde uygulanan reform programlarının ortak özelliğini oluşturmaktadır. Bu programlar temel olarak fiyat ve ticaret serbestliği, makroekonomik istikrarın sağlanması ve özelleştirme uygulamalarını kapsamaktadır. Reform programlarının etkin bir şekilde uygulamaya geçirilmesinin ardından bu ülkelerin tamamında ekonomik büyüme başlangıçta düşmüş, sonrasında ise yükselme sürecine girmiştir.

Tüketim harcamalarına bağlı büyüyen ekonomiler hem makro hem de mikro araştırmaların inceleme konusu olmaktadır. Bu kapsamda Keynesyen ekole göre tüketim harcamalarını etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Bu ekole göre kısa dönemde tüketim harcamalarını etkileyen en önemli değişken reel gelirdir. Fakat artan küreselleşme ve ekonomilerde ortaya çıkan finansal liberizasyon faaliyetleriyle beraber tüketim olgusunu etkileyen faktörler çeşitlilik arz etmektedir. Özellikle artan teknolojik ilerlemeler, finansal piyasaların gelişimi, krediye ve internet satışları ile tüketime kolay erişim bu faktörler arasında önemli bir yer tutmaktadır (Felderer ve Homburg, 2017, s. 27).

Ekonomik karar birimlerinin borçlanma kolaylığı ve imkânı, tüketim alışkanlıklarının var olan gelirden çok ömür boyu gelire bağlı olmasına yol açmaktadır. Başka bir ifadeyle ekonomik karar birimlerinden özellikle hane halkı borç dengesini sağladığı zaman tüketimleri alışkanlık haline dönüşecektir. Bu kapsamda, makroekonomik açıdan yapılan tüketim araştırmalarında reel gelirin yanında likit olarak hane halkının kredi hacminin de dikkate alınması gerekmektedir (Jappalli ve Panago, 1989, s. 1090). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde artan tasarruf açığı düşürebilmek için tüketimi kısımaya yönelik kredi kartı taksit sayısını düşürme ve bazı ürünlere getirilen taksit yasağı gibi politikalar kısmen başarı sağlamaktadır. Çünkü kredi harcamalarını yalnızca kredi kısımaya yönelik politikalarla analiz etmek, uygulamada ve politika üretmede yetersiz olacaktır. Ayrıca tüketim harcamaları; enflasyon, faiz, döviz kuru, gelecek ile ilgili beklenti ve belirsizlikten önemli derece de etkilenmektedir. Örneğin, fazla borçlanma; gelirin, döviz kurunun, enflasyon ve faiz oranlarındaki belirsizlik gerek tüketim davranışları gerekse tüketim ile gelir arasındaki duyarlılık düzeyini olumsuz etkide bulunmaktadır (Blanchard ve Fischer, 1989, s. 17). Dolayısıyla enflasyon ve döviz kuru beklentilerindeki artış tüketimi artırırken, faiz oranlarındaki artış tüketimin azalmasına neden olmaktadır. Ekonomilerde ithal bağımlılığın yüksek olması döviz kurunun duyarlılığının artmasına yol açmaktadır (Floden, 2006, s. 15). Bu kapsamda döviz kurunda meydana gelen değişimler firmalar tarafından tamamıyla satış fiyatına yansıtılarak üretici fiyat endeksinin artmasına sebebiyet vermekte ve fiyat geçişleri tam olarak yansıtılmaktadır. Bu durum reel anlamda olmasa da nominal anlamda ekonomik büyümeye yol açmaktadır.

Günümüz bilgi ekonomilerinde tüketiciler gelir, döviz kuru, finansal piyasalardaki teknolojik gelişim, enflasyon ve faiz oranları gibi pek çok makroekonomik değişkenlere göre tüketim tutumlarını ve rasyonel beklentilerini değiştirmektedirler. Tüketime bağlı ekonomik büyüme sağlayan ülkeler bu makroekonomik değişkenlere yönelik uygulanan politikalar sayesinde iç talebi dinamik tutmaları gerekmektedir. Ancak doğrudan yabancı yatırım eksikliği, tasarruf açığı ve yatırım finansmanında dışa bağımlılık, tüketim harcamaları düşürerek ekonomik kırılma riskini artırmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye ve Doğu Avrupa ülkelerine ait 2010-2020 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanılarak; özel tüketim, yatırım ve kamu harcamaları, net ihracat hacmi, reel efektif döviz kuru, faiz ve enflasyon oranlarının ekonomik büyüme üzerine etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak tüketim harcamalarına yönelik kavramsal çerçeve, ikinci olarak literatür incelemesi, üçüncü olarak çalışmanın analiz bölümünde ise, Türkiye ve Doğu Avrupa (Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya,

Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Arnavutluk, Bosna- Hersek, Bulgaristan, Makedonya, Romanya, Sırbistan Karadağ) lkelerine y3nelik dinamik panel veri analizine yer verilecektir. Sonuç b3l3m3nde ise analiz sonuçları birimler 3l3s3nde değerlendirilecektir.

Teorik ve Ampirik ereve

Ekonomi literat3r3nde t3k3tim harcamalarının belirleyicilerine y3nelik çeşitli hipotezler bulunmaktadır. Bu hipotezler iktisadi g3r3şler doğrutusunda şekillenmektedir. Dolayısıyla bu hipotezleri incelemek gerekmektedir.

Klasik iktisatçılara g3re t3k3tim ve gelir fiyatlar genel seviyesinin ve faizin bir fonksiyonudur. Faiz t3k3timden vazgeçmenin bedeli olarak vurgulanmaktadır. Ekonomide faizler artarsa tasarruflar artar ve t3k3tim harcamaları azalır. Ayrıca bu yaklaşımda gelir; rant, 3cret ve kar olmak 3zere 3 kısma ayrılmıştır. Bu kısımlar fiyatlar genel seviyesini oluşturacak parçalar olarak kabul edilmiştir. Bu 3 kısım gelirin b3l3ř3lebilmek kuralı olarak varsayılmıştır (Clark,1951, s. 62). Bu yaklaşımda rant, marjinal 3r3nden alınan bir fazla, 3cret çalışan bireylerin yaşam standartları, kar ise azalan fonksiyonlu bir olgu olarak tanımlanmıştır. Bu durumda kar ile 3cretler ters y3nl3 hareket etmektedir. Başka bir ifadeyle emeğin fiyatında bir artış olması için karların d3şmesi gerekmektedir (Ricardo, 1997, s. 38). Bu bağlamda t3k3timin devamlılığı için 3cretlerin yaşamı devam ettirebilecek seviyede olma zorunluluğu vardır.

Keynes'in mutlak gelir hipotezine g3re reel t3k3tim harcamaları reel gelirin bir fonksiyonudur. Bu g3r3ře g3re, ekonomide faizin t3k3tim harcamaları 3zerinde belirleyici bir 3zelliği bulunmamaktadır ve t3k3tim harcamaları reel gelir seviyesine bağlı olarak değişmektedir. Ayrıca bireylerin geliri artıkça t3k3tim harcamalarının artacağı ancak t3k3tim harcamalarındaki artışın gelirdeki artıştan daha az olacağı ve tasarruf oranlarının artacağı savunulmuştur. Bu hipoteze g3re t3k3tim harcamalarının gelire duyarlılığını marjinal t3k3tim eğilimi ile ifade edilmektedir. Keynesyen t3k3tim fonksiyonu, $C = c_0 + cY_d$, $0 < c < 1$ şeklindeydir. Fonksiyonda C toplam t3k3timi, c_0 otonom t3k3tim eğilimi, c marjinal t3k3tim eğilimi ve Y_d harcanabilir geliri g3stermektedir (Keynes,1936, s. 78). Kuznets tarafından 1946 yılında test edilen hipotezin kısa d3nemde geçerli olduğu g3r3lm3řt3r. Bu durum teoride t3k3tim bulmacası olarak tanımlanmaktadır.

Modigliani tarafından geliştirilen yaşam boyu gelir hipotezinde ise t3k3tim harcamaları yaşam boyu kazanılan servetin bir fonksiyonudur. Bu hipotezde bireylerin yaşamını çalışma ve emeklilik hayatı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu durumda bireyler çalışma hayatında emekliliğe g3re daha fazla gelir elde ederek tasarruf yaparlar ve emeklilik hayatında t3k3tim harcaması olarak kullanırlar. Bu hipoteze g3re insanlar kısa d3nemde ortaya çıkan gelir şoklarında t3k3tim davranışlarını değiştirmek durumunda kalmayacaklardır. Bu hipotezin t3k3tim fonksiyonu; $C = \left(\frac{1}{T}\right)W + \left(\frac{R}{T}\right)$ şeklindeydir. Denklemdede; W başlangıçtaki servetini, R beklenen çalışma s3resini, Y beklenen geliri ve T insanın ne kadar yaşamayı umut ettiğini g3stermektedir. Bu kapsamda denklem řu şekilde d3zenlenebilir: $C = aW + bY$ şeklindeydir. Denklemdede a servetin marjinal t3k3tim eğilimi ve b gelirin marjinal t3k3timini temsil etmektedir. Yani t3k3tim harcamaları servet ve gelirin toplamından meydana gelmektedir. (Modigliani, 1963, s. 58).

Friedman s3rekli gelir hipotezini geliştirmiştir. Bu hipoteze g3re gelir, s3rekli ve geçici olmak 3zere ikiye ayrılır. S3rekli gelir, bireylerin kazandıkları servet ve servet dışında olan eğitim, deneyim, nitelik ve ekonomik faaliyetlerden elde ettiği kazançlardan meydana gelmektedir. Geçici gelir de s3rekli gelir dışında kalan diğer t3m fakt3rlerden meydana gelmektedir. Friedman'a g3re bireylerin sahip olduğu meslekleri riskler karşısında farklı tutumlar sergilemektedir. Friedman, makroekonomik bir değişken olan gelirin b3y3k bir kısmı risk alan veya almayan topluluklardan meydana geldiği savunmuştur. Bu nedenle risk geliri belirleyen 3nemli bir bileşendir. Bu hipotezde bireyler s3rekli gelirlerinin tamamını t3k3tim harcamasında kullanırken, geçici gelirlerini de tasarruf etmek için kullanırlar. Friedman'ın t3k3tim fonksiyonu; $C = \alpha (Y_p)$ şeklindeydir. Fonksiyonda α s3rekli gelirin t3k3tim harcamalarına giden kısmını, Y_p ise s3rekli geliri ifade etmektedir. Bu fonksiyonda s3rekli gelir ile t3k3tim harcamaları arasında doğru y3nl3 bir ilişki vardır. Yani s3rekli gelir artığında t3k3tim harcamaları artmakta, s3rekli gelir azaldığında t3k3tim harcamaları azalmaktadır (Friedman, 1969, s. 35).

Leland, t3k3tim harcamalarını ardışık kuşaklar teorisi ile açıklamıştır. T3k3ticilerin fayda maksimizasyonunu iki d3nemli optimizasyon olarak incelemiş ve ikinci d3nemde kazanılan gelirin rassal olduğunu savunmuştur. Bu durumda t3k3ticiler belirsizlik d3nemlerinde tasarruflarını artırarak gelirlerinin tasarruf etmedikleri b3l3m3 t3k3tim harcamalarında kullanacaklardır. Leland'a g3re bireylerin t3k3tim fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$C_1 = (1-s) Y_1; \quad C_2 = Y_2 + (1+r) sY_1$$

Fonksiyonda; C_1 birinci dönem tüketim harcamaları, C_2 ikinci dönem tüketim harcamaları, Y_1 birinci dönem geliri, Y_2 ikinci dönem geliri, s tasarruf oranını ve r faiz oranını ifade etmektedir. Leland'a göre tasarruf oranı, $0 < s < 1$ değer aldığından tüketim harcamaları asla negatif olmayacaktır (Leland, 1978, s. 468).

Bireyler tüketim harcamalarındaki davranışlarını yalnızca ellerindeki likiditeye göre değil, ekonominin istikrarına göre de belirlemektedirler. Örneğin; ekonomik büyüme, döviz kuru, enflasyon ve faiz oranları ekonominin istikrar ve güveni hakkında önemli ölçüde bilgi vermektedir. Özellikle üretim aşamasında ithal bağımlılığı yüksek olan ülkelerde döviz kurundaki belirsizlikler tüketim ve harcama tutumları üzerinde etkili olmaktadır. Ekonomik istikrar ve güvene ilişkin ortaya çıkan gerek ekonomik gerek siyasal bütün olumsuzluklar gelirin duyarlılığını artırarak tüketim harcamalarını düşürecektir. Ülkeler üzerinde iktisadi büyüme ve tüketim harcamalarına yönelik pek çok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalarda farklı analiz yöntemleri ve zaman aralığı ele alındığı için araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlar farklılık arz etmektedir. Bu durumda gerçekleştirilen ampirik literatür araştırması aşağıdaki gibidir.

Kugler (1985), yılında ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa ekonomilerinde dayanaksız tüketim mallarına yönelik harcamalar ile gelir, enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişkiyi 1969-1982 dönemi verilerini kullanarak araştırmıştır. Araştırma sonucunda değişkenlerin tüketim harcamalarını etkilemesine rağmen, sürekli gelir hipotezi reddedilmektedir.

Guisan (2004), yılında ABD ve Meksika ekonomileri için 1960-2002 dönemine ait verileri kullanarak özel tüketim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini TSLS ve Hausman testleriyle analiz etmiştir. Analizler sonucunda özel tüketim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik bulgusuna ulaşmıştır.

Düzgün ve Bilgili (2008), çalışmalarında 1990-2003 dönemi verileri dahilinde Orta Asya ülkelerinde ekonomik büyüme özel ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi panel veri analiziyle araştırmışlardır. Araştırma sonucunda kamu harcamalarının özel tüketim harcamalarını dışladığı ve ekonomik büyüme ile özel tüketim harcamalarını arasında pozitif ilişki bulgusuna erişmişlerdir.

Guo ve N'Diaye (2010), çalışmalarında 1980-2008 dönemine ait verilerle 39 ülkenin ekonomik büyümesi ile kamu tüketimi, dış finansman tüketimi, ticaret hadleri, reel faiz oranı, reel döviz kuru, finansal gelişmişlik ve yaşlı bağımlılık oranları arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemişlerdir. İnceleme sonucunda ticaret hadleri, dış finansman ve kamu tüketimleri ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken; reel döviz kuru, finansal gelişmişlik, reel faiz oranı ve yaşlı bağımlılık oranı negatif etkilediği bulgusuna erişmişlerdir.

Adedeji ve Adeboye (2013), araştırmalarında 1981-2010 yıllarına ait verilerle Nijerya ekonomisi için tüketim ile ekonomik büyüme, kişi başına gelir, enflasyon, doğrudan yabancı yatırım, reel döviz kuru, kamu harcamaları ve reel faiz oranları arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda ekonomik büyüme, kişi başına gelir, enflasyon oranları ve harcanabilir gelir tüketimi pozitif etkilerken; reel döviz kuru, doğrudan yabancı yatırımlar ve kamu harcamalarının negatif etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca reel faiz oranları ile tüketim harcamaları arasında herhangi bir ilişki tespit edilememişlerdir.

Tapşın ve Hepsağ (2014), yılında 2000-2012 yıllarına ait veriler eşliğinde EA-18 ekonomilerinin tüketim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analiziyle incelemişlerdir. İnceleme sonucunda ekonomik büyümedeki 1 dolarlık artışın tüketim harcamalarını 0.566 dolar artırdığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Azeem, vd. (2019), çalışmalarında gelişmiş, yükselen ve gelişmekte olan ekonomilerin 1995-2017 yılları arasında hane halkı toplam tüketiminin döviz kuru ile ilişkisini panel veri analiz yöntemiyle araştırmışlardır. Araştırma sonucunda, gelişmiş ekonomilerde döviz kuru yurtiçi tüketimini önemli ölçüde etkilerken, yükselen ve gelişmekte olan ekonomilerde ise toplam tüketimin döviz kuru üzerinde bir etkisinin bulunmadığı sonucuna erişmişlerdir.

Yamak, vd. (2019), yılında Türkiye ekonomisi için 2004:1-2019:3 dönemine ait üçer aylık verileri kullanarak reel gelir, reel tüketim harcamaları, tüketici güven endeksi, enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda tüketici güven endeksi hem kısa hem de uzun dönemde tüketim harcamalarını etkilediğini bulmuşlardır.

Koyuncu ve Ünal (2020), araştırmalarında 1960-2018 dönemi verileriyle Türkiye ekonomisi için tüketim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun vadeli ilişkiyi ARDL analiziyle incelemişlerdir. Analiz sonucunda seriler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmasına rağmen, ekonomik büyüme ile tüketim harcamaları arasında nedensellik bulgusu tespit edilememiştir.

Akın ve Dağhoğlu (2021), yılında Türkiye ekonomisi için 2004:1-2018:3 dönemine ait üçer aylık verileri kullanarak tüketim harcamaları, USD kuru, kişi başına düşen gelir, hane halkı kredileri ve tüketici güven endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda hane halkı kredileri ve USD kuru ile tüketim harcamaları arasında negatif bir ilişki saptanırken, tüketici güven endeksi ve kişi başına düşen gelir ile tüketim harcamaları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Bu bağlamda araştırmanın literatüre katkısı hem tüketim hem de diğer makro değişkenlerin ekonomik büyüme üzerine olan etkisi ve Doğu Avrupa ülkelerini özelinde inceleyen ilk çalışma olarak gösterilebilir.

Veri Seti ve Yöntem

Bu araştırmada tüketim harcamalarının iktisadi büyüme üzerine etkisi, dinamik panel veri analiz yöntemlerinden olan Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) ile incelenmiştir. Dinamik modeller aşağdaki gibi ifade edilmektedir (Hsiao, 2003:7):

$$Y_{it}^* = \alpha Y_{i,t-1}^* + \beta X_{it} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad t = 1, \dots, T$$

Modelde $Y_{i,t-1}^*$ bağımlı değişkenin Y_{it}^* 'nin gecikmeli değerini, X_{it} k * 1 boyutundaki bağımsız değişken vektörünü, ε_{it} ise yatay kesitler ve zaman birimi arasında gözlenemeyen değişkenlerin yani hata terimini göstermektedir.

Dinamik panel veri analizinde hata terimi ile bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin alakalı olması, EKK tahmincilerinin tutarsız ve sapmalı sonuçlar vermesine yol açmaktadır (Baltagi, 2005, s. 135). Bu sorunları ortadan kaldırmak için GMM yöntemi geliştirilmiştir. GMM yöntemi, dinamik panel modellerinde araç değişkenlerde basit varsayımlardan meydana gelmekte ve uygulamada sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yöntemin tahmin edicileri arasında Arellano ve Bond (1991) tarafından oluşturulan tahminci bulunmaktadır. Bu tahminci fark GMM olarak bilinmektedir ve model değişkenlerin birinci farkları ele almaktadır (Soto, 2009, s. 2).

GMM yönteminin bir başka dinamik modeli Arellano ve Bover (1995) tarafından oluşturulan sistem GMM yöntemidir. Bu yöntem, düzey denklemler ile fark denklemin birleştirilmesinden meydana gelmektedir. Bu araştırmada sistem GMM yaklaşımının tercih edilmesinin sebebi katsayı tahminlerinde daha güçlü bir tahmin gücüne sahip olmasıdır. Bu kapsamda sistem GMM yöntemine bağlı olarak araştırmada kullanılan ekonometrik model Cobb-Douglas modeli temel alınarak aşağda verilmiştir.

$$Gdp_{i,t} = \alpha + \beta_0 gdp_{i,t-1} + \beta_1 con_{i,t} + \beta_2 inv_{i,t} + \beta_3 pe_{i,t} + \beta_4 nev_{i,t} + \beta_5 int_{i,t} + \beta_6 reer_{i,t} + \beta_7 inf_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

$Gdp_{i,t}$: Modelde yıllık ekonomik büyümeyi göstermektedir.

$\beta_0 gdp_{i,t-1}$: i ülkesi ve t-1 döneminde yıllık ekonomik büyümeyi ifade etmektedir. Ekonomik büyüme oranı, bir önceki dönemden etkilenmektedir.

$\beta_1 con_{i,t}$: i ülkesi ve t döneminde yıllık özel tüketim harcamalarını göstermektedir. Ekonomik büyümenin bir alt değişkeni olan özel tüketim harcamaları makroekonomik açıdan önem arz etmektedir. Bu önem, araştırmaya konu olan ülkelerdeki ekonomik büyüme rakamlarının özel tüketim harcamaları ile doğrudan ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle artan özel tüketim harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkileyerek artıracağı yönündedir.

$\beta_2 inv_{i,t}$: i ülkesi ve t döneminde yıllık özel yatırım harcamalarını temsil etmektedir. Bu harcama türünde iki durum söz konusudur. Birinci durumda incelemeye tabi olan ekonomiler yeterli kaynağa sahip ve kaynakları etkin kullanıyorsa, özel yatırım harcamaları kamu harcamalarının tamamlayıcısı olmakta ve ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkide bulunmaktadır. İkinci durumda ise özel yatırım harcamaları ile kamu harcamalarının bütünlük arz etmemesi sonucunda özel yatırımlar ekonomiden dışlanarak büyümeyi olumsuz etkilemesi beklenmektedir.

$\beta_3pe_{i,t}$: i ülkesi ve t döneminde yıllık kamu harcamalarını göstermektedir. Kamu harcamaları özel yatırımları teşvik ettiği sürece ekonomik büyümeyi olumlu, tersi durumda ise ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Bu durumda ülkenin ekonomik görünümü önem arz etmektedir. Bu önem kamu harcamalarının maliyeti, verimli alanlarda kullanımı ve özel yatırım harcamalarının alt yapısını oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda gerek teorik gerekse ampirik çalışmalarda bütünlük sağlanamamıştır. Teorik olarak neoklasik ve monetarist düşüncelerde kamu harcamalarının verimsiz ve ekonomik büyümeyi düşürücü etkisinin olduğunu ancak keynesyen düşüncede ise tam tersi bir durum geçerli olmaktadır. Ampirik çalışmalarda ise hem araştırmaya konu olan ülke veya ülke grupların hem de değişkenlerin farklı olması sonuçların farklı olmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada ülke grubunun gelişmekte olan ülkeler olması nedeniyle kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemesi beklenmektedir.

$\beta_4nev_{i,t}$: i ülkesi ve t döneminde yıllık net ihracat hacmini temsil etmektedir. Net ihracat hacminin ekonomik büyüme üzerine etkisinde iki önemli nokta bulunmaktadır. İlki, ihraç edilen mal ve hizmetlerin üretim süreçlerinde ithal girdi miktarının fazla olmasıdır. Bu durumda ithalatın ekonomik büyümeye katkısı ihracat yoluyla gerçekleşecektir. İkinci önemli nokta ise, hem ihracatın hem de ithalatın ekonomik büyümeye katkılarının azalarak devam etmesidir. Covid-19 sürecinde tüm dünya genelinde ekonomik büyüme rakamlarının düşmesi hatta negatif olması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda net ihracat hacmini ekonomik büyümeyi pozitif etkilemesi tahmin edilmektedir.

$\beta_5int_{i,t}$: i ülkesi ve t döneminde yıllık faiz oranlarını ifade etmektedir. Faiz oranları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ters yönlü olması beklenmektedir. Bu bağlamda düşük faiz oranları ülkelerin gerçekleştirdiği ekonomik büyümelerini daha ileriye taşımalarına ve istikrarlı bir hal almasına neden olmaktadır. Aksi durumda ekonomilerde yüksek faiz oranları ilk olarak yatırım ve tüketim harcamalarının azalmasına dolayısıyla ekonomik büyümenin düşmesine yol açmaktadır.

$\beta_6reer_{i,t}$: i ülkesi ve t döneminde yıllık reel efektif döviz kurunu temsil etmektedir. Reel efektif döviz kuru ile ekonomik büyümeye ilişkin etkisi hakkında kesin bir tahmin yapmak mümkün değildir. Bu ilişkinin varlığı uluslararası ticarete konu olan sektörlerde reel efektif döviz kurundaki artışların ihracatı artırarak ekonomik büyümeyi olumlu etkilemesinde kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda reel efektif döviz kuru sektörlerde rekabet avantajı sağlamaktadır. Dolayısıyla istikrarlı uygulanan bir kur politikası ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyecektir. Ancak özellikle gelişmekte olan ülkelere ihracatın ithalata bağımlı olması ve dolarizasyonun yüksek olması nedeniyle ekonomik büyümeyi negatif etkileyecektir.

$\beta_7inf_{i,t}$: i ülkesi ve t döneminde yıllık enflasyon oranlarını göstermektedir. Enflasyon oranları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif olması tahmin edilmektedir. Örneğin ekonomide enflasyon oranlarının yükselmesi; beklentilerin negatif etkilenmesine, ekonomik ortamın istikrarsızlaşmasına, kaynak dağılımında etkinsizliğe ve yatırımların düşmesine yol açarak ekonomik büyümenin düşmesine neden olacaktır.

Bu çalışmada değişkenler arasında esnekliği ve homojenliği sağlayabilmek için serilerin logaritmaları alınmıştır. Söz konusu değişkenlere ait veriler TÜİK, Dünya Bankası, IMF ve ülkelerin merkez bankalarının internet sitelerinden alınmıştır. Ekonometrik analizler Eviews 10 ve Stata 14 programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Panel veri analizlerinde tutarlı sonuçlara ulaşmak için modelde verilen değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Aksi takdirde oluşturulan modelde sahte regresyonla karşılaşma ihtimali oldukça yüksektir. Çalışmada analizlerin güvenilir sonuçlar verebilmesi ve tahmin güvenilirliğinin yüksek olması için 11 yıllık zaman döneminde değişkenlerin durağanlığı Levin, Lin ve Chu birim kök testiyle araştırılmış ve sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

H_0 : Seride birim kök mevcuttur.

H_1 : Seride birim kök mevcut değildir.

Tablo 1. Birim Kök Test Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Levin, Lin & Chu t-ist.</i>	<i>Prob.</i>
gdp	-4.652	0.0024**
con	-3.345	0.0000**
İnv	8.978	0.7865
pe	5.536	0.6510
net	12.456	1.0000
İnt	-1.128	0.0012**
Reer	-2.436	0.0025**
İnf	-3.250	0.0000**

Not: ** %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. $p > 0.05$ olduğu için modelde durağan olmayan seriler vardır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere kurulan modelde değişkenlerden inv, pe, ve net $p > 0.05$ olduğu için durağan olmadığı diğer değişkenlerin durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu erevrede bir diğer test olan Choi (Fisher PP) istatistik testi yardımıyla ‘bütün yatay kesit serilerinde birim kök vardır’ sıfır hipotezi test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Birim Kök Test Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Choi (Fisher PP)</i>	<i>Prob.</i>
Gdp	312.524	0.0024**
Con	335.240	0.0000**
İnv	75.127	0.0000**
Pe	72.135	0.0000**
Net	70.126	0.0038**
İnt	264.753	0.0012**
Reer	220.138	0.0025**
İnf	196.178	0.0027**

Not: ** %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 2’de modelin durağan olmayan bütün değişkenlerin durağan hale geldiği görülmektedir. Bu sonuçlar, Arellano ve Bover sistem GMM yöntemindeki değişkenlerin durağan olma şartını sağladığı için çalışmada sistem GMM tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. GMM Modelinin Tahmin Sonuçları

$Gdp_{i,t-1}$	<i>Katsayılar</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>t-ist.</i>	<i>p</i>
Con _{i,t}	0.3410**	0.0085	42.217	0.000
Inv_{i,t}	0.8025**	0.0063	64.125	0.000
Pe _{i,t}	0.5142**	0.3956	11.854	0.000
Net _{i,t}	0.4310**	0.0752	2.459	0.000
Reer _{i,t}	- 0.0025	- 0.005	0.850	0.545
Int _{i,t}	- 0.6456**	- 0.072	9.873	0.000
Inf _{i,t}	- 0.8542**	- 0.068	4.975	0.000
Wald	- 0.6584*	- 0.081	13.256	0.000
Sargan	$X^2(7)=1594.72$			0.000
AR(1)	$X^2(61)=21.54$			0.984
AR(2)	-3.5470*			0.024
	-1.1850			0.385

Not: * %1 ve ** %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir

Tablo 3’te Wald testine göre, bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni açıklamaktadır. Sargan testi de araç değişkenlerin dışsal ve geçerli olduğunu göstermektedir. Ardından AR(1) test istatistiği anlamlı ve negatif; AR(2) test istatistiği ise anlamsız bulgusuna erişilmiştir. Bulgulara göre 1. dereceden otokorelasyon varlığı tespit edilirken 2. dereceden otokorelasyon tespit edilmemiştir.

Modelin tahmin sonuçlarına göre, ekonomik büyümenin gecikmeli değeri, özel tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, kamu harcamaları, faiz oranları, reel efektif döviz kuru ve enflasyon oranları istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Araştırmaya konu olan değişkenlerden özel tüketim harcamaları

ekonomik büyümeyi pozitif olarak en fazla etkileyen değişkendir. Tablo 3'te özel tüketim, yatırım ve kamu harcamalarındaki %1 birimlik bir artış ekonomik büyümeyi sırasıyla %0.8, %0.51 ve %0.43 oranlarında artırmaktadır. Özel tüketim ve yatırım, kamu harcamalarındaki sonuçlar teoride beklenildiği gibi çıkmıştır. Bu durum araştırılan ülkelerde kamu harcamalarının verimli alanlara aktarılması ve AB' ye üye olma şartlarının yerine getirilmesi ile açıklanabilir. Ayrıca çalışmaya konu olan ülkelerin üretim faktörlerinde ortaya çıkacak eksikliklerin giderilmesi yönünde yapılan kamusal faaliyetler ve özel sektörü destekleyen sosyo-ekonomik alt yapının geliştirilmesi piyasada dışsallıkları en aza indirgeyerek kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilemesinin nedenleri arasında gösterilebilir.

Tabloda reel efektif döviz kuru, faiz ve enflasyon oranları ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Reel efektif döviz kuru, faiz ve enflasyon oranlarındaki %1 birimlik artış ekonomik büyümeyi sırasıyla %0.64, %0.85 ve %0.65 oranlarında düşürmektedir. Reel efektif döviz kuru ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif çıkmasının nedenleri arasında, incelenen ülkelerde dolarizasyon, ihracat ürünlerinin düşük katma değerli ürünlerden oluşması ve ihracatlarının ithal bağımlılık oranlarının yüksek olması gösterilebilir. Faiz oranlarının ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif olması faiz oranlarının gelecekle ilgili beklentileri olumsuz etkilemesi, yüksek faiz oranlarının tüketimi düşürmesi, ve tüketicilerin zaman tercihi boyutu olumsuz etkilemesi şeklinde ifade edilebilir. Enflasyon oranlarının dalgalı ve yüksek olduğu bir ekonomide reel getirinin belirsiz olması sonucunu ortaya çıkararak yatırımların ertelenmesine ve ekonomik büyümenin negatif etkilenmesine sebep olabilir. Ayrıca göreceli fiyat hareketlerindeki dalgalanmalar üretim kaynaklarında etkinliği bozarak ekonomik büyümeyi negatif etkileyebilir. Bu durumda ekonomik büyümeyi etkileyen değişkenler içerisinde en fazla etkiye sahip olan değişken faiz oranlarıdır. Diğer taraftan ekonomik büyümeyi pozitif etkilemesi beklenen net ihracat hacmi ise istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bu bulgular literatürde Guisan (2004), Gou ve N'Diaye (2010), Tapşın ve Hepsağ'ın (2014) çalışmalarıyla uyumlu olmasına rağmen, Düzgün ve Bilgili (2008) ve Adedeji ve Adoboye'nin (2013) çalışmalarıyla uyumlu değildir..

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada ekonomik büyümeyi etkileyen özel tüketim, yatırım ve kamu harcamaları, net ihracat hacmi, reel efektif döviz kuru, faiz ve enflasyon oranları arasındaki ilişki Türkiye ve Doğu Avrupa ekonomileri özelinde incelenmiştir. Literatürde gerek bağımlı değişkeni gerekse bağımsız değişkenleri açıklamaya yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde faiz oranları ve özel tüketim harcamaları ekonomik büyümenin lokomotifleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak reel efektif döviz kurunun ihracat üzerindeki önemli etkileri ekonomik büyüme üzerinde etkili olması beklenirken, gelişmekte olan ülkelerde ithalattaki artışın daha fazla olması ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Ayrıca çalışmada özel yatırım ve kamu harcamaları ile enflasyon oranları ekonomik büyümeyi etkilediği gözlemlenmektedir.

Çalışmadaki analiz sonuçlarına göre, incelenen ülkelerin özel tüketim, yatırım ve kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunurken, reel efektif döviz kuru, faiz ve enflasyon oranları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca net ihracat hacmi ile ekonomik büyüme arasında bir bulguya erişilmemiştir. Bu durumda ekonomik büyüme üzerinde temel belirleyicilerin faiz oranları ve tüketim harcamaları olduğu söylemek mümkündür. Ayrıca araştırmaya konu olan ülkelerin ekonomik yapılarının zayıf olması, cari açık sorunun olması, piyasa koşullarının yeterince gelişmemiş olması, risk primlerinin yüksek olması gibi yapısal sorunların varlığı bu sonucu desteklemektedir.

Sonuç olarak istikrarlı ekonomik büyümeyi etkileyen değişkenlere yönelik ekonomi politikalarının oluşturulması ve uygulanması gerekmektedir. Çalışmaya konu olan ekonomilerin yapısal sorunlarına ilişki reformlar üretmesi, riskleri azaltması, ekonomik güven ve istikrarın tesis edilmesi bu ülkelerin gelişimi açısından hayati öneme sahiptir.

Etik Beyan

"İktisadi Büyüme ve Tüketim Harcamaları Arasındaki İlişki: Türkiye ve Doğu Avrupa Örneği" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışmada hazır veri kullanıldığı için etik kurul kararı taşımamaktadır.

Kaynakça

- Adedeji, A. O. ve Adegboye, A. A. (2013). The determinants of private consumption spending in Nigeria. *International Journal of Business and Economic Research*, 1(2), 103-116.
- Akın, T. ve Dağlıoğlu, C. (2021). "Tüketim, belirsizlik ve borçlanma kısıtı üçlemi: Türkiye örneği. *Journal of Yasar University*, 16(6), 414-433.
- Arellano, M. ve Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51.
- Azeem, M.S.H., Mahmood, F. ve Sheikh, A.A. (2019). Exchange rate volatility and domestic consumption: A comparative study of developed, developing and emerging economies. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 9(3), 164-179.
- Baltagi, H. B. (2005). *Econometric analysis of panel data* (Third Edition). England: John Wiley & Sons Ltd.
- Barro, J. R. (1989). The ricardian approach to budget deficits. *Journal of Economic Perspectives*, 3(2), 37-54.
- Blanchard, J. O. ve Fischer, S. (1989). *NBER macroeconomics annual 1989*. London: MIT Press.
- Choi, N. (2001). Unit root test for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272.
- Clark J. M. (1951). *Readings in the theory of income distribution*. (Eds.) Irwin R.D., Homewood, 58-71.
- Düzgün, R. ve Bilgili, E. (2008). Kamu tüketim harcaması ve özel tüketim: Orta Asya ülkeleri üzerine panel veri analizi. *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, 2008(2), 75-88.
- Felderer, B. ve Homburg, S. (2017). *Makro iktisat ve yeni makro iktisat*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Fischer, S. ve Gelb, A. (1991). The process of socialist economic transformation. *Journal of Economic Perspectives*, 5(4), 95-105.
- Flodén, M. (2006). Saving labour supply and under uncertainty. *The Economic Journal SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance*, 597, 1-20.
- Friedman, M. (1957). *A theory of the consumption function*. New Jersey: Princeton University Press.
- Guisan, M. C. (2004). A comparison of causality tests applied to the bilateral relationship between consumption and gdp in the USA and Mexico. *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, 1(1), 115-130.
- Guo, K. ve N'Diaye, P. (2010). Determinants of China's private consumption: an international perspective. *IMF Working Papers*, 10(93), 1-16.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of panel data*. Second Edition, New York: Cambridge University Press.
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.465.9928&rep=rep1&type=pdf>.
- Jappelli, T. ve Pagano, M. (1989). Consumption and capital market imperfections: An international comparison. *The American Economic Review*, 79(5), 1088-1105.
- Keynes, M. J. (1936). *İstihdam, faiz ve paranın genel teorisi*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Koyuncu, C. ve Ünal, H. S. (2020). The link between GDP and household consumption expenditures in the longrun in Turkey: ARDL Analysis. *Balkan ve Near Eastern Journal of Social Sciences*, 6(1), 171-177.
- Kugler, P. (1985). Autoregressive modeling of consumption, income, inflation and interest rate data: A multicountry study. *Empirical Economics*, 10(1), 37-50.
- Leland, H. (1978). Saving and uncertainty: The precautionary demand for saving uncertainty in economics. *Academic Press*, 82(3), 465-473.
- Levin, A., Lin, C. ve Chu, C. J. S. (2002) Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Modigliani, F. (1963). The life cycle hypothesis of saving: aggregate implications and tests. *American Economic Review*, 53(1), 55-84.
- Nikbin, B. ve Panahi, S. (2016). Estimation of private consumption function of Iran: Autoregressive distributed lag approach to co-integration. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(2), 653-659.
- Ricardo, D. (1997). *Ekonomi politiğin ve vergilendirmenin ilkeleri*. İstanbul: Belge Yayıncılık.
- Soto, M. (2007). System GMM estimation with a small number of individuals.
- Tapşın, G. ve Hepsağ, A. (2014). An analysis of household consumption expenditures in EA-18. *European Scientific Journal*, 10(16), 1-12
- Yamak, R., Yamak, N. ve Ece, E. (2019). Tüketim fonksiyonu ve tüketici güven endeksi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19), 511-532.

EXTENDED ABSTRACT

Today, it is important to determine the relationship between economic growth and consumption expenditures and to determine the macroeconomic variables that affect consumption expenditures. This importance is due to the fact that a large part of the economic growth of the countries with the increasing globalization consists of consumption.

There are various hypotheses regarding the determinants of consumption expenditures in the economics literature. These hypotheses are shaped in line with economic views. According to classical economists, consumption and income are a function of general price level and interest. In this view,

interest is emphasized as the price of giving up consumption. If interest rates increase in the economy, savings increase and consumption expenditures decrease. According to Keynes' absolute income hypothesis, real consumption expenditures are a function of real income. According to this view, interest in the economy does not have a determining feature on consumption expenditures and consumption expenditures vary depending on the level of real income. In addition, it is argued that as the income of individuals increases, consumption expenditures will increase, but the increase in consumption expenditures will be less than the increase in income and the savings rates will increase. According to Modigliani's lifetime income hypothesis, consumption expenditure is a function of lifetime wealth. In this hypothesis, the life of individuals is divided into two as working life and retirement life. In this case, individuals save by earning more income in working life compared to retirement and use it as consumption expenditure in retirement life. According to this hypothesis, people will not have to change their consumption behavior in short-term income shocks. According to the permanent income hypothesis developed by Friedman, income is divided into two as permanent and temporary. Permanent income consists of the wealth gained by individuals and the earnings they obtain from education, experience, qualifications and economic activities other than wealth. Temporary income also consists of all other factors other than permanent income. Leland explained consumption expenditures with the theory of successive generations. Leland examined the utility maximization of consumers as a two-period optimization and argued that the income earned in the second period is random. In this case, consumers will increase their savings during periods of uncertainty and use the portion of their income that they do not save in consumption expenditures.

Individuals determine their behavior in consumption expenditures not only according to the liquidity they have, but also according to the stability of the economy. For example, the exchange rate, investment expenditures, public expenditures, net export volume, inflation and interest rates provide important information about the stability and confidence of the economy. Especially in countries with high dependency on imports at the production stage, the uncertainties in the exchange rate have an impact on consumption and expenditure attitudes. All economic and political negativities related to economic stability and confidence will increase the sensitivity of income and decrease consumption expenditures. There are many studies on economic growth and consumption expenditures on countries.

This study is aimed to examine the relationship between private consumption, investment and public expenditures, net export volume, real effective exchange rate, interest and inflation rates, which affect economic growth in Turkey and Eastern European countries, with dynamic panel data analysis using annual data for the period of 2010-2020. In the study, the stationarity of the cross-sections over 11 years was investigated with the Levin, Lin and Chu unit root test in order to give reliable results and to have a high estimation reliability. According to Levin, Lin & Chu t' statistical results, it was understood that some of the variables were not stationary. With the help of the Choi (Fisher pp) test, it is seen that all the non-stationary variables of the model become stationary. Since these results provide the stationarity condition of the variables in the Arellano and Bover system GMM method, the system GMM was estimated in the study. According to the estimation results of the system GMM model, Wald test independent variables explain the dependent variable. Sargan test also shows that instrumental variables are exogenous and valid. Then the AR (1) test statistics is significant and negative. The AR (2) test statistics was found to be meaningless. According to the findings, while the presence of 1st degree autocorrelation was detected, 2nd degree autocorrelation was not detected. According to the estimation results of the model the lagged value of economic growth, private consumption expenditures, investment expenditures, public expenditures, interest rates, real effective exchange rate and inflation rates were statistically significant. On the other hand, the net export volume, which is expected to have a positive effect on economic growth, was statistically insignificant. A 1% unit increase in private consumption, investment and public expenditures increase economic growth by 0.8%, 0.51% and 0.43%, respectively. A 1% unit increase in real effective exchange rate, interest and inflation rates reduces economic growth by 0.64%, 0.85% and 0.65%, respectively.